



Т. О. Сулова,  
асистент кафедри маркетингу та реклами  
Київського національного торговельно-економічного університету

УДК 338.5.01

## ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ ЦІНИ ТА ЗМІСТУ ЇЇ ФУНКЦІЙ

*Уточнено етапи розвитку наукових теорій про ціну; доведено залежність її визначення на кожному етапі від стану розвитку товарно-ринкових відносин. Згруповано наукові підходи до визначення природи ціни; встановлено взаємозв'язок між теоретичним тлумаченням сутності ціни та набором її практичних функцій.*

**Ключові слова:** ціна, вартість, природа ціни, підходи: об'єктивний, суб'єктивний, об'єктивно-суб'єктивний (обумовлений), об'єктивно-суб'єктивний (регульований).

У сучасних конкурентних умовах на результати ефективної діяльності підприємств безпосередньо впливає їх здатність вміло використовувати елементи 4Р. Ціна як один з елементів зазначеного комплексу наділена певною економічною сутністю, яка на кожному етапі розвитку ринкових відносин наповнювалася новим змістом, що проявлялося зокрема у розширенні спектра її функцій. Зважаючи на це, вважаємо, що з'ясування та обґрунтування сучасної сутності ціни, у т.ч. ідентифікація, групування та узгодження її функцій, і на сьогодні є актуальними напрямками наукових досліджень.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій* показав, що, незважаючи на незмінно високу активність науковців у дослідженні сутності ціни (свідченням чого є досить широкий спектр вітчизняних і зарубіжних публікацій, зокрема [1–7 та ін.]), ціна як економічна категорія досі ще має малодосліджені та недостатньо висвітлені аспекти.

Серед авторів превалює науковий підхід до аналізу сутності ціни через узагальнення напрацьованих до сьогодні економічних теорій та напрямів дослідження [6–11 та ін.]. Взявши цю тезу за основу, ми синтезували основні етапи еволюції теорії ціни, а також представлені в науковій літературі характеристики цих етапів та розглянули їх з точки зору виникнення та розвитку товарно-ринкових відносин.

Передусім вважаємо за доцільне наголосити на такому. По-перше, не всі розглянуті нами теорії безпосередньо концентрувалися на проблемах ціни (зокрема інституціоналізм, кейнсіанство та неокейнсіанство). Однак ми не виключали їх з переліку, тому що висвітлені в них економічні процеси, безумовно, впливають на ціноутворення та функції ціни. По-друге, головним фактором еволюції наукових підходів до розуміння ціни був і залишився стан розвитку товарно-ринкових відносин. По-третє, термін дії кожного наступного етапу скорочувався, а внесок у формування теоретичного базису збільшувався, — причиною такого явища ми вважаємо прискорення темпів розвитку ринку.

Відповідно до проведеного нами дослідження, ми виокремили сім етапів у хронології виникнення та розвитку вчень про ціну.

Еволюція теорії ціни, на нашу думку, розпочинається саме від її першовитоків, представлених ідеями мислителів Стародавнього Сходу (імена яких часто невідомі)

© Сулова Т. О., 2012



та Стародавнього Китаю (найбільш відомі — Мен Цзи, Лі Куї і Шан Ян). Вважаємо, що необґрунтовано деякі науковці не включають їх напрацювання до досліджуваної хронології, адже саме їм належать перші спроби аналізу державного регулювання товарно-грошових відносин, у т.ч. непрямих методів регулювання [7].

Упродовж *першого етапу*, що тривав до XVII ст. включно, поступово відбувалися суттєві соціально-економічні зрушення, сутність яких дозволяє виділити три підетапи:

- 1) натуральне господарство;
- 2) натуральне господарство у поєднанні з рабовласницьким ладом;
- 3) зародження, розвиток та занепад феодалізму.

Компаративний аналіз появи нових теоретичних положень і суспільно-економічних трансформацій дозволив виявити деякі причинно-наслідкові зв'язки. Зокрема під впливом переходу до рабовласницького ладу з його антигуманістичними законами з'являється ідея розгляду обмінних процесів з позицій моралі та етики. Аналогічно у період занепаду феодалізму та розвитку капіталізму зникла монополія держави на ідеологію, на підставі чого започаткувалися меркантилістичні ідеї та теоретичне обґрунтування економічної доцільності зовнішньоторговельних операцій [8]. Однак об'єктивно низький рівень розвитку товарообмінних процесів на цьому етапі стримував прогрес економічної думки.

*Другий етап* (кін. XVII–XVIII ст.ст.) характеризується переходом від феодалізму до капіталістичних відносин, зміщенням інтересів зі сфери обігу у сферу виробництва, частковим звільнення від контролю держави та розвитком промисловості і науки. На цьому етапі в Англії — країні, де вперше перейшли до капіталістичного способу виробництва, — зароджується політекономія як наука, спочатку у вигляді *ранньої теорії трудової вартості* (ТТВ). Найвизначніші представники цього етапу: В. Петті (Англія) — автор поняття “природна ціна” (вважав, що вартість товару повинна прирівнюватися до вартості праці з видобутку срібла) та П. Буагільбер (Франція) — засновник французької класичної економічної школи, який приділив значну увагу вивченню споживної вартості [8–10 ін.].

*Третій етап* (поч. XIX — сер. XIX ст.ст.) характеризується зміщенням підприємницьких інтересів зі сфери обігу в сферу виробництва, що стало поштовхом до еволюції ТТВ. Під впливом боротьби нового класу підприємців за звільнення з-під контролю держави виникає теорія “невидимої руки”, головна ідея якої — повне невтручання держави у вирішення економічних проблем (А. Сміт). Відбулася диференціація системи економічних знань, що сформувалися в окремі теорії, спільним для яких було визначення ціни як грошового виразу вартості товару, а відрізняло їх співставлення бази цієї вартості:

— *ТТВ “відносна”* (А. Сміт і Д. Рікардо) — запропонували три підходи до визначення ціни, що передбачали співвідносити вартість товару: а) з працею, витраченою на його виробництво (“природна ціна”); б) з кількістю праці, за яку можна купити цей товар (“ринкова ціна”); в) з витратами виробництва, включаючи заробітну плату та прибуток (“ціна виробництва”).

— *ТТВ “абсолютна”* (К. Маркс та Ф. Енгельс) — ввели до наукового обігу поняття “витрати на суспільно необхідну працю”, що визначають ціну товару. В зв'язку з тим, що ціна товару є грошовим виразом його вартості, під впливом різних ринкових факторів ціна кожної окремої одиниці товару може відхилитися від його вартості.

— *Теорія витрат виробництва* (Ф. Кене, Дж. С. Мілль, Дж. Маккуллох, Н. Сеніор) — визначили вартість товару, з одного боку, як сукупність витрат не лише живої, а й уречевленої праці, а з іншого — як співвідношення, що характерне для обміну товару на інші товари.

— *Теорія трьох факторів виробництва* (Ж. Б. Сей, Ф. Бастіа) — подали вартість товару як суму витрат факторів виробництва (праці, землі та капіталу), а також суму доходів власників цих факторів виробництва.



*Четвертий етап* (сер. XIX — поч. XX ст.ст.). На цьому етапі каталізатором для стрімкого та взаємообумовленого прогресивного поступу наук (природничих і гуманітарних) та економіки в цілому став подальший розвиток капіталістичних відносин у виробництві. Відображенням цих процесів став *маржиналізм*, основною ідеєю якого є дослідження граничних економічних величин як взаємопов'язаних явищ економічної системи для характеристики змін у масштабі підприємства, галузі, всієї економіки [8–11]. Маржиналізм, поєднуючи теорії граничної корисності та граничної продуктивності, розглядав ціну товару як наслідок суб'єктивних оцінок матеріальних благ з точки зору учасників обміну. А звідси: цінність товару та його ціна, як і попит на нього, визначаються психологією певного споживача, що вказує на доцільність досліджень потреб споживачів та поведінки окремих компаній.

Науковий внесок представників цього напрямку полягає у такому: введено категорії “цінність” (замість “вартість”) та “економічне благо” (замість “товар”); запропонована ідея граничного аналізу та поняття “ціновий надлишок” (Ж. Дюпюї); визначена залежність обсягу споживання благ від двох факторів: ціни товару та платоспроможного попиту (Г. Гессен); визначено, що цінність речі може бути виміряна величиною її граничної корисності (Е. Бем-Баверк); сформульована теорема: за раціонального споживання міри корисності придбаних товарів пропорційні їхнім цінам (С. Джевонс); обґрунтовано тезу: цінність економічних благ виявляється людиною у процесі задоволення її потреб (К. Менгер). Зауважимо, що по-перше, більшість запропонованих на цьому етапі положень актуальні й донині; по-друге, саме маржиналісти, розглядаючи ціну товару як похідну його цінності, розробили основи теорії цінності [8–11].

*П'ятий етап* (кін. XIX — поч. XX ст.), головною ознакою якого є започаткування А. Маршаллом *неокласицизму* на базі симбіозу поглядів теоретиків класичної школи та маржиналістів. Витрати виробництва та граничну корисність учений розглядав як рівноправні фактори визначення ціни. Встановив залежності між динамікою попиту та пропозиції, на основі чого ввів поняття еластичності попиту по ціні [8–12].

Представником цієї школи К. А. Огюстеном були сформульовані поняття економічної рівноваги, введені в науковий обіг поняття функції попиту, еластичності попиту, які й нині широко використовуються. Ціну він розглядав як грошовий вираз стану рівноваги попиту та пропозиції. Першим розробив модель максимізації прибутку монополістом: за рівності граничної виручки та граничних витрат в умовах монополії досягається максимум прибутку [13].

*Шостий етап* (поч. XX — сер. XX ст.): економіка набула ознак монополізму, суспільство відреагувало зростанням ролі акціонерних товариств, профспілок і політичних партій. Відповідно змінилися і погляди вчених, які дійшли висновку, що в ринковій економіці споживач перебуває під суспільним та психологічним тиском. Таким чином, дослідження природи ціни відбувалося у двох напрямках. Перший отримав назву *інституціоналізм*, оскільки розглядав вплив інститутів на поведінку суб'єктів ринку. Головні ідеї цього напрямку полягають у такому: вперше застосовано категорію “групи тиску” (у т.ч. робочі та підприємці, покупці та продавці, кредитори та позичальники); дії окремих індивідів контролюються діями колективів (Дж. Р. Коммонс); введено поняття “престижного чи показного споживання”, що стимулювало появу “престижних цін” (Т. Веблен). Другий напрям отримав назву *кейнсіанство* від імені його засновника Дж. М. Кейнса. У його працях викладено аналіз причин та наслідків зміни вартості грошей, проблем стабільності цін та рівня виробництва і зайнятості, впливу інфляції на розподіл доходів, ролі очікувань, залежності між очікуваннями в зміні цін та відсотковими ставками і т.д. Учений обґрунтовував доцільність підтримання внутрішніх цін на протидію завищенню курсу валюти; ввів поняття “мультиплікатора накопичення” (мультиплікатора Кейнса); довів необхідність активного державного втручання в економіку і



запропонував інструменти регулювання; відкинув як помилковий основоположний закон класичної і неокласичної економічної теорії (так званий закон Ж. Б. Сея), згідно з яким пропозиція автоматично породжує власний попит; довів, що зростання сукупного попиту гальмують два фактори:

1) психологія споживачів (вивів основний психологічний закон: “люди схильні, як правило, збільшувати своє споживання із зростанням доходу, але не в тій мірі, в якій зростає дохід”, — схильність до споживання знижується, а схильність до збереження зростає);

2) зниження ефективності інвестицій капіталу (зі збільшенням розмірів нагромадженого капіталу норма прибутку знижується пропорційно до закону спадної продуктивності капіталу).

Нами виділено також *сьомий етап* розвитку економічної теорії (від сер. ХХ ст. до наших днів), який відбувався на тлі таких характерних ознак товарно-ринкових відносин: нестабільність рівня виробництва, інвестицій, зайнятості, заробітної плати, ускладнення збуту товарів, розлад всього економічного механізму; домінування монополій та знищення вільної конкуренції; зародження глобальної економіки. У цей період були відкриті важливі макроекономічні закони та обґрунтований їх вплив на поведінку суб'єктів ринку на макро- та на мікрорівнях. Суттєвий внесок у поглиблення теоретичних основ здійснили і послідовники теорії Дж. М. Кейнса (неокейнсіанство), і її критики (неокласичні концепції оптимального зростання), і фундатори об'єднання зазначених теорій в одну (неокласичний синтез).

Теорії Дж. М. Кейнса та його послідовників гостро критикували автори *неокласичних концепцій оптимального зростання*, до важливих наукових здобутків яких належать такі:

— відкриття “ефекту Пігу” (коли при зростанні грошової маси відсутність інфляційних очікувань і гнучка система цін і відсоткових ставок можуть привести не до підвищення, а до зниження рівня цін), формулювання концепції економіки добробуту (А. Пігу);

— формування моделі, призначеної для знаходження максимально можливого темпу зростання економічної системи і рівня споживання. Обґрунтовано, що одне технологічне зростання без урахування вектора інтенсивностей може не дати значного приросту продукції (у праці “Теорія ігор та економічна поведінка”). Суттєвою ознакою найманівських інтенсивностей є те, що вони дають можливість описати оптимальну траєкторію зростання багатогалузевої економіки і відповідну їй оптимальну траєкторію цін (Дж. Нейман, О. Моргенштерн).

Слід відзначити, що ініціатором інтегрування важливих положень економічної науки в одну є П. Самуельсон, засновник теоретичного напрямку *неокласичний синтез*. Учений розробив методи застосування математичного апарату для вирішення усіх головних проблем економіки; запропонував здійснювати аналіз економічної рівноваги за допомогою вирішення завдань на максимум та мінімум; розкрив залежності між коливаннями національного доходу, національним продуктом та ціноутворенням; роль цін на фактори виробництва в розподілі доходів; розробив принципи міжнародної торгівлі та розкрив особливості міжнародного ціноутворення.

На підставі викладеного аналізу процесу розвитку економічної теорії нами виділено чотири підходи до визначення природи ціни (а отже, і її функцій), хронологія виникнення яких була обумовлена станом розвитку товарно-ринкових відносин.

*Перший підхід*. Широковідомий у науковій літературі під назвою *об'єктивний*, з огляду на розгляд усіх економічних явищ (у т.ч. вартості та її грошового вираження — ціни) як результату дії об'єктивних чинників. Вважаємо, що у рамках цього підходу ціна виконувала обмежене коло функцій, а саме:

— вимірну — була своєрідним мірилом вкладеної у товар праці, уречевленої праці та ін.;

— обмінну — складала ту кількість грошей, яка була еквівалентною для обміну на товар (працю, землю, капітал) аналогічної вартості;



— суспільну — визначалася відносинами між людьми (з одного боку) і визначала ці відносини (з іншого);

— стимулюючу — формувала меркантильну мету учасників ринку і була інструментом повернення коштів, вкладених у засоби виробництва, а також засобом збагачення та розширення виробництва.

Перелічені функції у первісній чи трансформованій формі присутні у наступних підходах, тобто кожен наступний підхід вміщує попередній набір функцій (або їх зміст), а також кілька нових, що з'являються як реакція на ускладнення ринкових умов.

*Другий підхід* отримав назву *суб'єктивний*, оскільки його представники повністю ігнорували об'єктивний характер розвитку суспільного виробництва і властивих йому законів, у результаті чого їх теорії характеризуються відсутністю зв'язку з практикою. Звідси зрозуміло є зміна переліку функцій ціни. Якщо теоретичні дослідження прихильників першого підходу сформували базу для ціноутворення, що орієнтується виключно на витрати, то у другому підході враховується також вплив на ціну суб'єктивних оцінок споживачів і їх сприйняття цінності блага, що виявляється у появі таких функцій:

— ідентифікуючої щодо виробника — дозволяє визначити доцільність (доходність) розвитку виробництва певного блага;

— ідентифікуючої щодо споживача — свідчить про цінність цього блага для представників суспільної групи, до якої належить споживач;

— урівноважувальна — узгоджує рівні попиту та пропозиції.

*Третій підхід* названий нами *об'єктивно-суб'єктивний (обумовлений)*, оскільки, з одного боку, поєднує ідеї перших двох, а з іншого — враховує вплив на ціноутворення факторів, які розглядалися вченими як такі, що обумовлені ринковою ситуацією, тобто є заданими, а не регульованими. Ці чинники актуалізували наступну групу функцій ціни:

— облікова — відображає не лише величину сукупних витрат виробництва, але й розмір прибутку;

— розподільча — сприяє перерозподілу доходу між різноманітними економічними суб'єктами, у т.ч. між галузями економіки, між підприємствами різної форми власності, між регіонами та ін.;

— розміщення — стимулює переміщення капіталів до секторів економіки та видів виробництв з більш високою нормою прибутку;

— вимірювальна — на основі інформації про ціну робочої сили, а також величину коштів, яку покупець повинен сплатити за товар, а продавець отримати, дає можливість розрахувати величину грошових платежів за товари та послуги, що продаються та пропонуються на ринку;

— порівняльна — дозволяє враховувати співвідношення цін та визначати корисність різноманітних товарів [14].

Інтегрує *об'єктивний і суб'єктивний* аспекти природи ціни також і *четвертий* підхід, однак розглядає її чинники як *регульовані*. Крім того, під впливом загострення конкуренції з'являються функції, що характеризують ціну як важливий інструмент комплексу маркетингу в боротьбі з конкурентами:

— ідентифікаційна (щодо якості) — свідчить про рівень якості (особливо це стосується послуг);

— експансійна — дозволяє вийти на конкурентний ринок і завоювати прихильників марок конкурентів;

— позиціювальна — вказує на відповідність атрибутів товару чи діяльності підприємства заявленій позиції;

— утримуюча — допомагає сформувати і розширювати коло прихильників товару / підприємства;



— селекційна — сприяє чіткому окресленню меж цільового сегмента і відповідно створенню позитивної атмосфери споживання товару / послуги шляхом їх диференціації.

Проведене нами дослідження дозволило встановити, що наукові погляди на природу і функції ціни можна звести до чотирьох основних підходів. На початку наукової систематизації економічних учень бралися до уваги лише об'єктивні чинники ціноутворення, на другому етапі, — навпаки, лише суб'єктивні, на третьому ці дві групи чинників були об'єднані, однак розглядалися вони як задані. Найбільш обґрунтованим вважаємо виділений нами четвертий підхід, у якому, по-перше, враховано як об'єктивна, так і суб'єктивна природа ціни, по-друге, фактори ціноутворення розглядаються як регульовані, по-третє, вказано на розширення переліку функцій ціни відповідно до сучасних умов. Перспективними напрямками наукових досліджень вважаємо розгляд реалізації функцій ціни на різних рівнях економічної діяльності, а також на різних етапах реалізації цінової політики.

#### Список використаних джерел

1. Гордіца, К. А. До критики теорії цінності К. Маркса українськими економістами кінця XIX — початку XX ст. [Текст] / К. А. Гордіца // Історія народного господарства та економічної думки України. — 2007. — Вип. 35–36. — С. 248–256.
2. Гордіца, К. А. Критика теорії цінності К. Маркса українськими економістами кінця XIX — початку XX ст. [Текст] / К. А. Гордіца // Історія народного господарства та економічної думки України. — 2007. — Вип. 39–40. — С. 253–266.
3. Гайдай, Т. В. Історико-економічний аналіз розробки проблеми цінності у вітчизняній та зарубіжній теорії [Текст] / Т. В. Гайдай // Історія народного господарства та економічної думки України. — 2005. — Вип. 37–38. — С. 276–289.
4. Войтович, С. Я. Теоретичні основи ціноутворення [Електронний ресурс] / С. Я. Войтович, В. С. Рейкін // Економічні науки. Серія “Економічна теорія та економічна історія” : зб. наук. пр. / Луцький національний технічний університет. Вип. 4 (19). — редкол. : відп. ред. З. В. Герасимчук. — Луцьк, 2007. — URL : [http://nbuv.gov.ua/Portal/Soc\\_Gum/En/ETEI/2007\\_4/zbirnik\\_ETEI\\_07\\_71.pdf](http://nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/ETEI/2007_4/zbirnik_ETEI_07_71.pdf) — Назва з екрану.
5. Списак, В. Є. Розвиток наукових підходів до класифікації та визначення економічної суті непрямих витрат підприємства [Текст] / В. Є. Списак // Історія народного господарства та економічної думки України. — 2007. — Вип. 39–40. — С. 336–344.
6. Артшолова, Т. І. Еволюція ринкових механізмів ціноутворення [Текст] / Т. І. Артшолова // Економічна теорія. — 2004. — № 1. — С. 34–55.
7. Горожанкіна, М. Є. Економічні теорії і школи. Події. Імена. Ідеї [Текст] : [монограф.] / М. Горожанкіна, Є. Крихтін. — Донецьк : Дон-ДУЕТ, 2001. — 198 с.
8. Майбурд, Е. М. Введение в историю экономической мысли: От пророков до профессоров [Текст] / Е. М. Майбурд / Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации. — [2-е изд., испр. и доп.] — М. : Дело, 2000. — 560 с. : ил., табл., портр.
9. Блауг, М. Економічна теорія в ретроспективі [Текст] : [Історія економічної думки від Адама Сміта до Джона М. Кейнса] / Марк Блауг ; пер. з англ. Іван Дзюба. — К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. — 670 с.
10. Осипов, Ю. М. Экономическая теория на пороге XXI века [Текст] : [монограф.] / [ред. Осипов Ю. М., Пуляев В. Т., Рязанов В. Т.]. — М. : Юрист, 1998. — Т. 2. — 768 с.
11. Менгер, К. Австрийская школа в политической экономии [Текст] / К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Визер : [пер. с нем.] / предисл., коммент., сост. В. С. Автономова. — М. : Экономика, 1992. — 495 с.
12. Дебре, Дж. Три функции цен в экономике [Текст] / Дж. Дебре // Экономика и математические методы. — 1990. — Т. 26. — Вип. 1. — 122 с.
13. Довбенко, М. В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія) [Текст] : [навч. посіб.] / М. В. Довбенко. — К. : Академія, 2005. — 336 с. (Альма-матер)
14. Павленко, А. Ф. Маркетингова політика ціноутворення [Текст] : [монограф.] / А. Ф. Павленко, В. Л. Корінев. — К. : КНЕУ, 2004. — 332 с.

Надійшла до редакції 02.10.2012



**Сулова Т. О. Эволюция научных подходов к раскрытию сущности цены и содержания ее функций**

*Уточнены этапы развития научных теорий о цене; доказана зависимость ее определения на каждом этапе от состояния развития товарно-рыночных отношений. Сгруппированы научные подходы к определению природы цены; установлена взаимосвязь между теоретическим толкованием сущности цены и набором ее практических функций.*

**Ключевые слова:** цена, стоимость, природа цены, подходы: объективный, субъективный, объективно-субъективный (обусловленный), объективно-субъективный (регулируемый).

**Suslova, T. O. Evolution of Scientific Approaches to the Disclosure of the Nature of Price and Contents of its Functions**

*Stages of development of scientific theories about the price are identified; the dependence of its definition at every stage of the state of development of commodity-market relations is justified. Scientific approaches to determining the nature of the price are systematized; the interrelation between the theoretical interpretation of the nature of price and range of its practical functions is established.*

**Keywords:** price, value, nature of prices, approaches: the objective, the subjective, the objectively subjective (due to), the objectively subjective (adjustable).

